

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE WYZWANIEM DLA KATECHEZY KOŚCIOŁA W POLSCE

Piotr Tomasik*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny

Jan Paweł II w roku 1997 rozpoczął swoją pielgrzymkę do Polski słowami:

Tak oto znowu staję pośród was jako pielgrzym, drodzy Bracia i Siostry, synowie i córki naszej wspólnej matki Ojczyzny. Jest to już szósta podróż Papieża Polaka do ojczystej ziemi. Za każdym razem jednak niezmiennie ogarnia mnie głębokie wzruszenie. Każdy powrót do Polski to tak jak powrót pod znajomą strzechę rodzinnego domu, gdzie każdy najdrobniejszy przedmiot przypomina nam to, co sercu jest najbliższe i najdroższe¹.

Słowa te są świadectwem miłości ojczyzny Wielkiego Papieża, jednocześnie nam, jego rodakom i współwyznawcom, wyznaczają kierunek drogi. Bo droga chrześcijanina to droga miłości Boga i człowieka, odbywana na ziemi, w konkretnym narodzie, miejscu świata i momencie historii. Katecheza Kościoła i szkolne nauczanie religii do tej wędrówki mają przygotować. Dlatego warto podjąć temat wychowania patriotycznego w ramach lekcji religii w polskiej szkole. Omówienie tego tematu domaga się pewnych wstępnych ustaleń definicyjnych, następnie określenia, czym jest zgodna z Ewangelią tożsamość patriotyczna, oraz sformułowania zasad wychowania patriotycznego, wreszcie ukazania ich realizacji w do-

* Piotr Tomasik – duchowny katolicki, profesor nauk teologicznych, kierownik Katedry Katechetyki Fundamentalnej i Materialnej, dziekan Wydziału Teologicznego UKSW, koordynator Biura Programowania Katechezy przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. Adres: ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, e-mail: p.tomasik@uksw.edu.pl. ORCID: 0000-0001-9760-1416.

1 Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Strachowice (Wrocław 31 V 1997)*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 2005, s. 861.

kumentach i materiałach animujących działania duszpasterskie i katechetyczne we współczesnym Kościele polskim.

1. Podstawowe definicje

Patriotyzm odnosi się do pojęcia *patria*, czyli „ojczyzna”. Zdaniem św. papieża Jana Pawła II:

[...] wyraz „ojczyzna” łączy się z pojęciem i rzeczywistością ojca. Ojczyzna to jest poniekąd to samo, co ojcowizna, czyli zasób dóbr, które otrzymaliśmy w dziedzictwie po ojcach. To znaczące, że wielokrotnie mówi się też: „ojczyzna-matka”. Wiemy z własnego doświadczenia, w jakim stopniu przekaz dziedzictwa duchowego dokonuje się za pośrednictwem matek. Ojczyzna więc to jest dziedzictwo, a równocześnie jest to wynikający z tego dziedzictwa stan posiadania – w tym również ziemi, terytorium, ale jeszcze bardziej wartości i treści duchowych, jakie się składają na kulturę danego narodu².

Istotny w tym określeniu jest zatem przekaz osobowy, rodzinny, mający konkretną treść kulturową, wymienione zostają też konieczne składniki pojęcia ojczyzny: ziemia, duchowość i kultura. Ojczyzna domaga się procesu przekazu, spoczywającego na jasno określonych osobach, jak i na odpowiedniej treści.

Z kolei Czesław Bartnik definiuje ojczyznę jako „czasoprzestrzenną, materialną, przyrodniczą i antropogenetyczną niszę życia człowieka, rodzącą, kształtującą i realizującą go osobowościowo, kulturowo i religijnie”³. Jednocześnie uczony ten zwraca uwagę, że wiek XX był czasem, w którym pojęcie ojczyzny związane z polityką i ideologią, co prowadziło do dewiacyjnych form jej postrzegania, z drugiej natomiast takie kierunki, jak socjalizm, marksizm, liberalizm czy postmodernizm, nadmiernie ją pomniejszały czy nawet negowały. W Polsce pojęcie ojczyzny wiązane było nie z miastem, jak miało to miejsce w niektórych krajach europejskich, ale z państwem, także z polskością, które to rozumienie pogłębił okres niewoli narodowej⁴.

Henryk Skorowski wymienia następujące elementy składające się na pojęcie ojczyzny: określony byt społeczny, etos, czyli moralność wspólnoty ojczystej, historia, czyli dzieje, dziedzictwo kultury, wreszcie ziemia traktowana jako dom⁵. Również to zestawienie wskazuje na zjawisko, które papież Jan Paweł II podsu-

2 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 66.

3 Cz.S. Bartnik, *Ojczyzna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010, kol. 458.

4 Tamże, kol. 459.

5 H. Skorowski, *Patriotyzm wyzwaniem współczesności. Wokół nowej koncepcji patriotyzmu*, Kraków 2017, s. 14 i nn.

mował następująco: „W obrębie pojęcia «ojczyzna» zawiera się jakieś głębokie sprzężenie pomiędzy tym, co duchowe, a tym, co materialne, pomiędzy kulturą i ziemią”⁶.

Refleksja teologiczna nad ojczyzną domaga się zwrócenia uwagi na szczególną, umotywowaną religijnie, powinność, jaką ona rodzi. Czesław Bartnik, powołując się na św. Tomasza z Akwinu, zauważa, że „Bóg, rodzice i ojczyzna to najważniejsze dary, zaś ojczyzna niebieska nadaje eschatologiczny sens ojczyźnie ziemskiej”⁷. Komentując to zagadnienie, papież Jan Paweł II pisze:

[...] odejście Chrystusa otwarło pojęcie ojczyzny w kierunku eschatologii i wieczności, ale bynajmniej nie odebrało niczego z jego treści doczesnej. Wiemy z doświadczenia, chociażby na podstawie polskich dziejów, na ile inspiracja wiecznej ojczyzny zrodziła gotowość służenia ojczyźnie doczesnej, wyzwalała w obywatelach gotowość do wszelakich poświęceń dla niej – poświęceń niejednokrotnie heroiczych⁸.

Nie ma zatem przeciwstawienia ojczyzny niebieskiej i ziemskiej: ojczyzna ziemska jest drogą do ojczyzny niebieskiej, drogą wyznaczoną przez Boga, skoro Bóg postawił nas na konkretnej ziemi, wśród konkretnych ludzi, dając każdemu człowiekowi konkretny bagaż tradycji, dźwiganie którego staje się dla człowieka wyzwaniem.

Takie skorelowanie pojęcia ojczyzny niebieskiej i ziemskiej pozwala lepiej zrozumieć kolejne pojęcie, mianowicie „patriotyzm”. Stwierdza bowiem papież Jan Paweł II, że „historia wszystkich narodów niesie w sobie wezwanie, by przejść w historię zbawienia. Chrystus bowiem przyszedł na świat, ażeby przynieść zbawienie wszystkim ludziom”⁹. Zagadnienie to od nieco innej strony jest ujmowane w *Liście o patriotyzmie*, opracowanym przez Radę Społeczną Konferencji Episkopatu Polski, gdzie można przeczytać:

[...] dla chrześcijanina służba ziemskiej ojczyźnie, podobnie jak miłość własnej rodziny, pozostaje zawsze etapem na drodze do ojczyzny niebieskiej, która dzięki nieskończonej miłości Boga obejmuje wszystkie ludy i narody na ziemi¹⁰.

6 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 67.

7 Cz.S. Bartnik, *Ojczyzna...*, kol. 459; szerzej na ten temat zob. I. Dec, *Falszywe i prawdziwe oblicza patriotyzmu*, w: *Wychowanie patriotyczne*, red. P. Goliszek, Lublin 2018, s. 32 i nn.

8 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 69.

9 Tamże, s. 77.

10 Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, Warszawa 2017, 1.

Patriotyzm bowiem jest postawą dojrzałej miłości ojczyzny. Dojrzałość tej miłości wyraża się unikaniem zarówno błędu nadmiaru, jak i niedoboru¹¹, o czym mowa będzie nieco dalej. Patriotyzm oznacza „umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu”¹².

Stąd Katechizm Kościoła Katolickiego domaga się postawy patriotycznej:

Obywatele mają obowiązek przyczyniać się wraz z władzami cywilnymi do dobra społeczeństwa w duchu prawdy, sprawiedliwości, solidarności i wolności. Miłość ojczyzny i służba dla niej wynikają z obowiązku wdzięczności i porządku miłości. Podporządkowanie prawowitej władzy i służba na rzecz dobra wspólnego wymagają od obywateli wypełniania ich zadań w życiu wspólnoty politycznej¹³.

Także kolejne pojęcie, mianowicie pojęcie narodu, domaga się opisu teologicznego. Zauważa bowiem papież Jan Paweł II, że „historia każdego człowieka, a przez człowieka dzieje wszystkich narodów, niosą w sobie szczególnie zapis eschatologiczny. [...] Odniesienie eschatologiczne mówi bowiem o tym, że życie ludzkie ma sens i że mają też sens dzieje narodów”. I pyta: „Czy istnieje eschatologia narodu? Naród ma sens wyłącznie historyczny. Eschatologiczne jest natomiast powołanie człowieka. Ono jednak rzutuje w jakiś sposób na dzieje narodów”¹⁴. Takie pojmowanie spraw umożliwia zatem podejmowanie teologicznej refleksji nad narodem, a jednocześnie stanowi wyraźne opowiedzenie się przeciwko wizji chrześcijaństwa, które pomija przynależność do konkretnego narodu jako ważny element człowieczeństwa i tożsamości konkretnej osoby.

Na pojęcie narodu, ujmowanego w aspekcie socjologicznym, składają się następujące komponenty: świadomość narodowa, przekonanie o pochodzeniu od wspólnych przodków, wspólnota języka, własna przestrzeń społeczna, wspólne dziedzictwo kulturowe, wspólnota losu¹⁵.

Interesujące jest, że niektórzy autorzy zajmujący się problematyką wychowania patriotycznego od pewnego czasu unikają używania pojęcia „naród”. Na przykład Henryk Skorowski termin „naród” zastępuje określeniem „społeczność ojczyzniana”, co – jak podejrzewam – ma zmniejszyć liczbę używanych pojęć, a równocześnie jednoznacznie ocenić nacjonalizm jako odnoszący się do pojęcia

11 M. Braun-Gąkowska, *Patriotyzm – cnota zapomniana?*, w: *Szkola miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J.P. Cichocka, Częstochowa 1998, s. 78 i nn.

12 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 71 i nn.

13 Katechizm Kościoła Katolickiego [wersja z 15 VIII 1997] [dalej: KKK] 2239.

14 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 80.

15 L. Dyczewski, *Naród. Aspekt socjologiczny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009, kol. 759 i nn.

narodu¹⁶. Trzeba jednak pamiętać, że przymiotnik „ojczyźniany” jest używany w odniesieniu do wydarzenia historycznego, jakim był udział Rosji sowieckiej w II wojnie światowej przeciwko hitlerowskim Niemcom po roku 1941 (wojna ta nosi nazwę wielkiej wojny ojczyźnianej), ale także często przyjmuje znaczenie prześmiewcze, odnoszące się do patriotyzmu fasadowego.

Warto wszelako wrócić do pojęcia narodu w ujęciu papieża Jan Pawła II. Definiuje on naród jako „społeczność, która znajduje swoją ojczyznę w określonym miejscu świata i która wyróżnia się wśród innych własną kulturą”¹⁷, uwypukla zatem trzy ważne kryteria: geograficzne, kulturowe i tożsamościowe. I dodaje: „Tożsamość kulturalna i historyczna społeczeństw jest zabezpieczana i ożywiana przez to, co się mieści w pojęciu narodu”¹⁸. Podkreśla, że wedle katolickiej nauki społecznej rodzina i naród to społeczności naturalne, które nie są owocem zwyyczajnej umowy, stąd narodu nie można zastąpić państwem. Z tej samej przyczyny nie da się zastąpić narodu tzw. społeczeństwem demokratycznym, bo są to dwa różne porządki¹⁹.

Pojęcie narodu prowadzi do następnego terminu – „nacjonalizm”. Wstępnie należy zauważyć, że jak patriotyzm skierowany jest na ojczyznę, tak nacjonalizm kieruje się ku narodowi. Zdaniem Małgorzaty Brzozowskiej:

[...] terminy „nacjonalizm” i „patriotyzm” są często mylone. Nacjonalizm posiada charakter doktrynalny i obejmuje przekonanie, że naród jest w pewien sposób centralną zasadą organizacji politycznej. Patriotyzm stanowi afektywną podstawę dla tego przekonania, a więc jest fundamentem każdej formy nacjonalizmu²⁰.

Jednakże, co warto mocno podkreślić, stanowiąc podstawę dla nacjonalizmu, patriotyzm jest także fundamentem innych systemów doktrynalnych niż nacjonalizm. Problemy semantyczne, związane z zagadnieniem nacjonalizmu, wynikają z tego, że istnieją dwie zasadnicze tradycje znaczeniowe, które wpłynęły na użycie tego terminu w języku polskim. Pierwsza z nich, angielska, wiąże nacjonalizm z określeniem wszelkich przejawów świadomości narodowej; druga, francuska, utożsamia nacjonalizm ze skrajnymi formami patriotyzmu – bądź

16 Por. H. Skorowski, *Patriotyzm wyzwaniem współczesności...*, s. 17 i nn.

17 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 74.

18 Tamże, s. 73.

19 Tamże, s. 74 i nn.

20 M. Brzozowska, *Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 21 (2009), s. 103–120.

z żądaniami rewindykacyjnymi, bądź stanowi etykietę nadawaną skrajnym formacjom prawicowym²¹.

Nacjonalizm, będąc doktryną uznającą naród za podstawowy rodzaj więzi społecznych, nie jest jednolity. Jacek Bartyzel wymienia następujące jego typy²²:

- nacjonalitaryzm, akceptujący jedynie państwa narodowe, których granice określa zasięg występowania ludności etnicznie należącej do danego narodu;
- nacjonalizm integralny, zakładający odnoszenie każdej kwestii politycznej do interesu narodowego;
- nacjonalizm laicki, nieuznający religijnej dyrektywy określania katalogu wartości danego narodu;
- nacjonalizm chrześcijański, hołdujący nastawieniu i odczuciu na wartości specyficznie narodowe, z uwzględnieniem wartości chrześcijańskich;
- nacjonalizm neopogański, absorbujący otoczkę emocjonalną toposów i archetypów kulturowych oraz swoisty etos właściwy pradawnym wierzeniom danego narodu lub kręgu cywilizacyjnego.

Z kolei Paweł Tarasiewicz dokonuje podziału typów nacjonalizmu wedle kryterium stadiów rozwoju ustrojowego. W ten sposób wyróżnia nacjonalizm związany z ustrojem rodowym, plemiennym, ludowym, narodowym²³. Zestawienie to podsumowuje następująco:

Wydaje się, że istotnym źródłem liczby [typów nacjonalizmu – P.T.], a zwłaszcza ich treściowego zróżnicowania, jest wpływ specyficznych ustrojów społecznych. Możliwość tego oddziaływania wynika z potwierdzonego prawem udziału społeczności różnych typów w procesie budowy struktur narodu politycznego²⁴.

Ten sam autor w innym opracowaniu stwierdza, że nacjonalizm narodu może być zjawiskiem zarówno pozytywnym, jak i negatywnym²⁵.

Poświęcenie nieco więcej miejsca pojęciu nacjonalizmu w niniejszym opracowaniu motywowane jest tym, że dyskurs dotyczący nacjonalizmu w Polsce, zarówno w mediach, publicystyce, jak i na forach naukowych lub kościelnych, skażony jest błędem logicznym określanym mianem ekwiwokacji. Część dyskutujących bowiem, zwłaszcza zbliżona politycznie czy społecznie do narodowców, korzysta z rozumienia tego terminu wedle tradycji angielskiej, przeważająca

21 P. Tarasiewicz, *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia „białych plam”*, red. A. Winiarczyk, Radom 2003, s. 242.

22 J. Bartyzel, *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia katolicka...*, t. 13, kol. 622 i nn.

23 P. Tarasiewicz, *Nacjonalizm w świetle filozofii kultury*, „Studia Elckie” 10 (2008), s. 100 i nn.

24 Tamże, s. 109.

25 P. Tarasiewicz, *Nacjonalizm...*, s. 243 i nn.

jednak większość używa tego pojęcia według tradycji francuskiej. Powoduje to trudność komunikacyjną, wydawałoby się, że nie do pokonania. Tymczasem różniczenie pojęć nie jest niemożliwe, a spokojne podejście do nacjonalizmu jest wręcz konieczne.

Jak zatem problem nacjonalizmu jest rozumiany w cytowanych uprzednio tekstach? Otóż autorzy dokumentu *Chrześcijański kształt patriotyzmu* odwołują się do przemówienia, jakie papież Jan Paweł II wygłosił w 1995 roku na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Nowym Jorku. Wspomniał on o różnicy „między szaleńczym nacjonalizmem, głoszącym pogardę dla innych narodów i kultur, a patriotyzmem, który jest godziwą miłością do własnej ojczyzny”. Papież Jan Paweł II zauważył też:

Nacjonalizm, zwłaszcza w swoich bardziej radykalnych postaciach, stanowi antytezę prawdziwego patriotyzmu i dlatego dziś nie możemy dopuścić, aby skrajny nacjonalizm rodził nowe formy totalitarnych aberracji²⁶.

Sama wypowiedź papieska, choć nawiązująca raczej do tradycji francuskiej, co zresztą jest uzasadnione formacją intelektualną Karola Wojtyły, pozostawia furtkę do nieco innego rozumienia nacjonalizmu. Papież mówi bowiem nie o nacjonalizmie jako takim, ale o jego skrajnych postaciach. Jednak w najpóźniejszym swoim dziele opowiada się wyraźniej za tradycją francuską, gdy pisze:

Charakterystyczne dla nacjonalizmu jest to, że uznaje tylko dobro własnego narodu i tylko do niego dąży, nie licząc się z prawami innych. Patriotyzm natomiast, jako miłość ojczyzny, przyznaje wszystkim innym narodom takie samo prawo jak własnemu, a zatem jest drogą do uporządkowanej miłości społecznej²⁷.

Z zestawienia tych cytatów płynie bardzo ważna nauka: spokojne operowanie terminami nie zamyka drogi do wyjaśnienia, jak jest dane pojęcie rozumiane przez uczestników dyskusji. W ten sposób przemienia się ona w dialog, który jest nie tylko uczciwym, ale i skutecznym poszukiwaniem prawdy. Tymczasem potępienie jakiejś postawy bez uprzedniej dokładniejszej analizy pojęcia, prowadzi do uproszczeń, które przypisują osobom wyznającym dany pogląd wręcz herezje, dochodzi przy tym do łatwego ferowania wyroków, kto jest, a kto nie jest chrześcijaninem.

Taka sytuacja wiąże się z pewnymi fragmentami dokumentu *Chrześcijański kształt patriotyzmu*. Stwierdzenie: „Kościół w swoim nauczaniu zdecydowanie rozróżnia szlachetny i godny propagowania patriotyzm oraz będący formą ego-

26 Cyt. za: Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu...*, 2.

27 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 73.

izmu nacjonalizm²⁸ dowodzi tego, że autorzy dokumentu posługują się zawężonym pojęciem nacjonalizmu, którego notabene nie definiują. Rodzi to bardzo konkretne konsekwencje. Najpierw tę, że marginalizuje się środowiska narodowców, uznając ich a priori za wyznawców dewiacyjnych poglądów. Chciałbym w tym miejscu zaznaczyć, że choć zupełnie nie podzielam poglądów endeckich, niemniej jednak czuję się zobowiązany, by bronić ich zwolenników, szczególnie gdy osoby te starają się trwać na stanowisku nacjonalitaryzmu, nacjonalizmu integralnego lub chrześcijańskiego. Nie da się obronić logicznie tezy, że te kierunki są nie do pogodzenia z nauczaniem Kościoła.

Inną konsekwencją uproszczenia pojęciowego dotyczącego nacjonalizmu jest to, że autorzy dokumentu wspominają, co prawda, o indywidualizmie jako zagrożeniu dla patriotyzmu²⁹, ale milczą o kosmopolityzmie i zdradzie narodowej. Ten brak symetrii jest trudny do zrozumienia i powoduje, że dokument jawi się jako jednostronny, wymierzony politycznie w konkretne środowiska narodowców. Pytanie, czy takie podejście jest uprawnione zarówno z punktu widzenia ojczyzny, jak i Kościoła. Czy potrzebna jest taka jednostronność w ujmowaniu patriotyzmu, zwłaszcza że może zdarzyć się sytuacja, iż będziemy jako naród musieli zdawać egzamin z patriotyzmu w walce. Ponadto takie wyłączone stanowisko rodzi pewne problemy duszpasterskie. Wypychanie środowisk narodowych z Kościoła, ich publiczne potępienie, odbieranie prawa do miejsca w Kościele spycha część wyznawców tych poglądów społecznych w kierunku nacjonalizmu neopogańskiego. Ta oferta neopogańska w Polsce jest faktem, a pasterze nie powinni ułatwiać jej przyjmowania. Źle dzieje się, gdy duszpasterstwo grup z marginesu, łącznie z osobami żyjącymi w sposób habitualny w grzechu ciężkim, jest zalecane, a duszpasterstwo środowisk narodowych staje się czymś podejrzanym z punktu widzenia wiary.

Co zatem naprawdę jest zaprzeczeniem patriotyzmu? Przede wszystkim jest to kosmopolityzm, zdrada narodowa. To jest problematyka ważna, aż nadto aktualna, spychana, niestety, na forach dyskusji kościelnej na płaszczyznę polityczną. Tymczasem sama zdrada, w tym zdrada ojczyzny, stanowi poważne naruszenie prawa Bożego³⁰. Drugim zaprzeczeniem patriotyzmu jest szowinizm żywiący się ksenofobią, związany w sposób konieczny z bezkrytyczną deprecjacją innych narodów, przejawiający się w rezultacie w niezdolności do nawiązywania z innymi osobami stosunków opartych na poszanowaniu³¹. Warto dodać, że:

28 Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu...*, 2.

29 Tamże, 1.

30 Por. KKK 2239.

31 J. Bartyzel, *Szowinizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 118.

[...] w literaturze dotyczącej nacjonalizmu ustaliły się trzy sposoby interpretacji szowinizmu. Część autorów identyfikuje go wprost z nacjonalizmem. Inni widzą w nim skrajną i zdegenerowaną formę nacjonalizmu, który podlega stopniowaniu od moralnie dobrego, poprzez moralnie neutralny, aż do postaci moralnie złej – szowinizmu. Jeszcze inni odróżniają go od nacjonalizmu, który łączy z doktryną polityczną, i utożsamiają szowinizm z negatywną sferą emocjonalną³².

W tym rozróżnieniu znajdują się także echa dwóch tradycji definiowania nacjonalizmu, angielskiej i francuskiej, co zostało już uprzednio wyjaśnione.

2. Tożsamość patriotyczna

Wyjaśnienie podstawowych pojęć odnoszących się do patriotyzmu pozwala sformułować kilka uwag dotyczących celu wychowania patriotycznego, jakim jest tożsamość patriotyczna, a także umiejscowienia jej w edukacji szkolnej, w tym w lekcji religii.

Tożsamość ta, jak i inne rodzaje tożsamości, winna być najpierw odniesiona do prawdy. Jak zauważa papież Benedykt XVI w encyklice *Caritas in veritate*, „prawda uwalnia miłość od wąskich dróg emocjonalności”³³. W omawianym temacie chodzi zatem o to, by budowania tożsamości patriotycznej nie sprowadzić do przeżycia emocjonalnego, do wspomniania tego, co minione, bez odniesienia do współczesności, przyszłości ojczyzny i moralnej odpowiedzialności za nią. Trzeba pamiętać, że „prawda zachowuje i wyraża wyzwalającą moc miłości w coraz to nowych wydarzeniach historii”³⁴. Autorzy dokumentu *Chrześcijański kształt patriotyzmu* problem ten podejmują chociażby w odniesieniu do rekonstrukcji, które stanowią rodzaj aktywnego przeżywania historii, a „w młodym pokoleniu mogą pobudzać i umacniać zainteresowanie narodową historią”³⁵. Jednocześnie jednak konieczna jest rozważa, by prawda o wydarzeniach i bohaterskich czynach nie została zbanalizowana, by rodziła odpowiedzialność za budowanie dobra ojczyzny w trakcie pokoju.

Odnoszenie się do tożsamości narodowej wiąże się w sposób naturalny z ochroną życia. Papież Benedykt XVI zauważa w encyklice *Caritas in veritate*, że „kiedy jakieś społeczeństwo zmierza do negowania i unicestwienia życia, nie znajduje więcej motywacji i energii potrzebnych do zaangażowania się w służbę

32 P. Tarasiewicz, *Nacjonalizm w świetle filozofii kultury...*, s. 102.

33 Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”* (29 VI 2009) [dalej: CiV], 3.

34 CiV, 5.

35 Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu...*, 14.

prawdziwego dobra człowieka³⁶. Tymczasem atak na wartość ludzkiego życia, coraz szersze zagony cywilizacji śmierci wyznaczają nowy front walki o człowieka i jego godność.

Obrona tożsamości narodowej to także obrona tożsamości religijnej, co w warunkach polskich jest dość naturalne. Sytuacja ta stanowi analogię do patriotyzmu: tak jak patriotyzmowi zagraża z jednej strony szowinizm, z drugiej kosmopolityzm, tak zagrożeniem dla rozwoju całego społeczeństwa jest zarówno fundamentalizm religijny, prowadzący często do przemocy, jak i „szerzenie zaprogramowanej obojętności religijnej lub ateizmu praktycznego, co odbiera narodom energie duchowe i ludzkie³⁷. Nie powinna zatem chrześcijan przerażać zideologizowana narracja lewicy utożsamiająca obronę wartości, tożsamości narodowej i religijnej, wszelkiej tożsamości zresztą, z opowiadaniem się za zespołem innych, aniżeli skrajnie lewicowe, wartości, co etykietowane jest mianem faszyzmu.

Z drugiej strony ważnym elementem polskiej tożsamości jest otwartość. Mocno tę kwestię podkreśla papież Jan Paweł II. Wskazuje on mianowicie, że polskość ewoluowała od postaci piastowskiej ku postaci jagiellońskiej, która „pozwoliła na utworzenie wielu narodów, wielu kultur, wielu religii. Wszyscy Polacy nosili w sobie tę religijną i narodową różnorodność”. Bowiem „polskość to w gruncie rzeczy wielość i pluralizm, a nie ciasnota i zamknięcie³⁸. Z kolei autorzy dokumentu *Chrześcijański kształt patriotyzmu* wskazują na wagę „modelu patriotyzmu gościnnego, włączającego, inspirującego się najlepszym dorobkiem sąsiadów i całej chrześcijańskiej kultury³⁹. Opis ten wart jest uzupełnienia, gdyż osiedlanie się ludności innych narodowości związane było z poszerzaniem granic, jak również z procesami naturalnymi, wielkim zaś dorobkiem I Rzeczypospolitej było zasymilowanie jej mieszkańców jako obywateli wspólnej ojczyzny, chociaż istotne było to, że mieli się stać „lojalnymi obywatelami⁴⁰.

Otwartość jako cecha tożsamości, także patriotycznej, ma wartość szczególną także w dzisiejszym świecie. Chroni bowiem przed zamknięciem się. Odnosząc tę kwestię do wyzwań związanych z globalizacją, papież Benedykt XVI zauważa:

W społeczeństwie znajdującym się na drodze do globalizacji dobro wspólne i zaangażowanie na jego rzecz muszą przyjąć wymiar całej rodziny ludzkiej, to znaczy wspól-

36 CiV, 28.

37 CiV, 29.

38 Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 92.

39 Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu...*, 6.

40 Tamże.

noty ludów i narodów, aby nadać kształt jedności i pokoju miastu człowieka, czyniąc je w pewnej mierze antycypacją zapowiadającą miasto Boże bez barier⁴¹.

Jednakże niepokój wywołuje uzależnienie patriotyzmu od „otwierania się na tożsamość europejską”, czy też uznanie, że pierwszym sposobem pogłębiania i rozwijania patriotyzmu będzie „kształtowanie poczucia przynależności do wspólnoty lokalnej, narodowej, państwowej, europejskiej i światowej”⁴². Nie chodzi o to, by uznać patriotyzm za postawę zamkniętą. Dzisiejsza tożsamość europejska bywa jednak budowana wbrew tożsamościom narodowym, jest zakłamywaniem rzeczywistości, że narody nie mają sensu istnienia, ponadto współcześnie stanowi nośnik ideologii skrajnie antychrześcijańskiej, propagującej totalitarny sposób budowania ustroju. Z kolei regionalizm, w tym właśnie kontekście, stanowi niekiedy narzędzie do rozmywania tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa wyznacza również właściwy azymut dla myślenia o ojczyźnie, jakim jest dążenie do jedności. To dążenie winno być realne. Papież Benedykt XVI zauważa, że „społeczeństwo coraz bardziej zglobalizowane zbliża nas, ale nie czyni nas braćmi”⁴³. Dążenie do jedności i braterstwa jest współcześnie wielkim wyzwaniem dla tożsamości narodowej. Autorzy dokumentu *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, widząc ten problem, piszą:

W sytuacji głębokiego sporu politycznego, jaki dzieli dziś naszą ojczyznę, patriotycznym obowiązkiem wydaje się też angażowanie się w dzieło społecznego pojednania poprzez przypominanie prawdy o godności każdego człowieka, łagodzenie nadmiernych politycznych emocji, wskazywanie i poszerzanie pól niezbędnej dla Polski współpracy ponad podziałami oraz ochronę życia publicznego przed zbędnym upolitycznieniem⁴⁴.

Uwaga ta powinna być jak najbardziej przestrzegana i wprowadzana w życie, zwłaszcza w przepowiadaniu wiary. Jednak nie można zamykać oczu na nieprecyzyjność określenia „zbędne upolitycznienie”. Tego rodzaju sformułowania wprowadzają szum informacyjny, jeśli bowiem polityka jest rozumną troską o dobro wspólne, to upolitycznienie jest wręcz niezbędne. W tym wypadku chodzi o zbędne, niepotrzebne, a może wręcz szkodliwe upartyjnienie każdego problemu, co niszczy ewidentnie dialog społeczny w Polsce. Nie tylko zresztą w Polsce, bo

41 CiV, 7.

42 Por. M. Bondaruk i in., *Historia dla klas I–III gimnazjum. Program nauczania nr DKW-4014-73/99*, Warszawa 1999 [dalej: PNG H: WsiP], s. 8; Z. Kozłowska, K. Zielińska, W. Mędrzeczki, *Historia dla klas I–III gimnazjum. Alternatywny program nauczania nr DKW-4014-209/99*, Warszawa 1999 [dalej: PNG H: WSiP–Alt], s. 9.

43 CiV, 19.

44 Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu...*, 4.

jeszcze bardziej dojmujące elementy można znaleźć w dyskusjach i praktyce społecznej Europy.

Omówienie podstawowych cech tożsamości patriotycznej pozwala na sformułowanie jej wagi jako celu wychowania patriotycznego, realizowanego także w ramach katechezy Kościoła w Polsce. Jak podkreśla polskie *Dyrektorium katechetyczne*, „katecheza, zgodnie z czcigodną tradycją duszpasterstwa Kościoła w Polsce, winna również wychowywać do życia we wspólnocie narodowej”⁴⁵.

Zdaniem Henryka Skorowskiego wychowaniu patriotycznemu w szkole winny przyświecać następujące cele⁴⁶:

- wyposażenie w wiedzę o narodzie;
- wydobycie szczególnych wartości, jakie wiążą się z etosem narodowym;
- przygotowanie do identyfikacji z tymi wartościami;
- kształtowanie tożsamości pluralistycznej, która pomogłaby nie popaść zarówno w szowinizm, jak i w zaprzeczenie solidarności narodowej, przejawiające się w zdradzie, wyrzeczeniu się własnej narodowości, czy w kosmopolityzmie.

Lekcja religii w szkole, jako element posługi katechetycznej Kościoła, ale jednocześnie przedmiot szkolny, winna te zadania wypełniać, z zachowaniem, rzecz jasna, własnej specyfiki. Ponieważ jednak miłość ojczyzny ma charakter duchowy, dlatego „wychowanie do patriotyzmu oznacza również działanie przeciw światopoglądowi materialistycznemu i kształtowanie postawy moralnej, gdyż podkreśla pierwszeństwo spraw duchowych przed sprawami doczesnymi i materialnymi”⁴⁷.

Zadanie wychowania patriotycznego proponowane jest jako jeden z celów edukacyjnych nauczania przedmiotów humanistycznych i całości wychowania szkolnego. Zwykle proponuje się określenie dojrzałego patriotyzmu jako przywiązania do narodowej tradycji, krytycznego osądu własnej przeszłości historycznej i postawy odpowiedzialności za przyszłość ojczyzny. Pogłębianie i rozwijanie patriotyzmu związane jest słusznie z kształtowaniem praw i obowiązków obywatelskich, także kształtowaniem szacunku wobec tradycji narodowej i instytucji państwowych⁴⁸. Pogłębienie wychowania patriotycznego mocno jest akcentowa-

45 Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (21 VI 2001) [dalej: PDK], 28.

46 H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej w kontekście globalizacji*, „Homo Dei” 2 (2003), s. 28 i nn.

47 A. Santorski, *Miłość ojczyzny jako nakaz chrześcijańskiego sumienia*, w: *Szkola miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J.P. Cichočka, Częstochowa 1998, s. 44.

48 Szerzej na ten temat zob. P. Tomasiak, *Religia w dialogu z edukacją. Studium na temat korelacji nauczania religii katolickiej z polską edukacją szkolną*, Warszawa 2004, s. 335 i nn. Kwestie te podejmuje bardzo szczegółowo: S. Kielczyk, *Wychowanie patriotyczne w katechezie młodzieży*

ne w nowych podstawach programowych kształcenia ogólnego w reformowanej od roku 2017 szkole polskiej⁴⁹. Z kolei w programach i podręcznikach do religii pojawiają się i są realizowane takie hasła, jak: naród i państwo, tożsamość narodowa, wierność tradycji narodowej, miłość ojczyzny, wreszcie wątki społeczne i patriotyczne w Biblii, o czym mowa będzie nieco dalej.

3. Wychowanie patriotyczne w dokumentach programowych katechezy i duszpasterstwa Kościoła w Polsce

Prezentacja tożsamości patriotycznej i jej związku z edukacją szkolną, ale też katechezą i szkolną lekcją religii prowadzi do pytania, jak ta sprawa jest realizowana w obecnych dokumentach programowych Kościoła w Polsce.

Za Sławomirem Kielczykiem można wskazać na kilka cech znajdujących się w obiegu podręczników do nauczania religii w szkołach dla młodzieży. Otóż okazuje się, że najwięcej materiału związanego z wychowaniem patriotycznym jest w podręcznikach do klas I i II gimnazjum. Natomiast w podręcznikach dla ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych praktycznie zostały pominięte tematy o charakterze wprost patriotycznym. Dominuje tam przede wszystkim tematyka przygotowująca do życia w rodzinie. Autorzy badanych materiałów wykorzystywali wiele fragmentów, zwłaszcza z nauczania Jana Pawła II. Inne wykorzystane pomoce w realizacji tematów związanych z wychowaniem patriotycznym to ważne wydarzenia z historii Polski i przykłady z literatury języka polskiego. Istotną formą prezentowania tej tematyki było przedstawianie postaci polskich bohaterów narodowych oraz świętych. Ponadto autorzy podręczników prezentowali tematy z dziedziny życia społecznego, co w dużej mierze przyczyniło się również do wychowania patriotycznego. Jednakże w badanych podręcznikach brakuje prezentacji czytelnych postaw patriotycznych wśród współczesnych Polaków. Oprócz Jana Pawła II inne wzorce współcześnie żyjących zostały w znaczny sposób pominięte, być może z obawy, by nie wywołać niepotrzebnej dyskusji⁵⁰.

W uchwalonej w roku 2018 *Podstawie programowej katechezy* zagadnienia wprost nawiązujące do patriotyzmu są obecne w starszych klasach szkoły pod-

w wieku szkolnym po roku 1989, Warszawa 2011 [mps pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Teologicznym UKSW]; R. Strus, *Wychowanie patriotyczne w katechezie. Studium w oparciu o wybrane podręczniki do nauczania religii w klasach gimnazjalnych*, Lublin 2009 [mps pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Teologii KUL].

49 Zob. interesujący szkic na ten temat: M. Zając, *Tradycyjny patriotyzm w nowych przestrzeniach edukacyjnych*, w: *Wychowanie patriotyczne*, red. P. Goliszek, Lublin 2018, s. 243 i nn.

50 S. Kielczyk, *Wychowanie patriotyczne w katechezie młodzieży w wieku szkolnym po roku 1989...*, s. 381 i nn.

stawowej. Wśród treści związanych z realizacją zadania katechetycznego wychowania do życia wspólnotowego pojawiają się następujące: „Pojęcie wspólnoty, podstawowe wspólnoty życia”, „Zadania wobec rodziny, grupy rówieśniczej, narodu, Kościoła”. Sprzężone są z nimi efekty w postaci przedstawiania, na czym polega uczestnictwo w życiu różnych wspólnot Kościoła, narodu, rodziny, grupy szkolnej i koleżeńskej, także wyjaśnianie, na czym polega miłość do ojczyzny. Towarzyszy mu postawa polegająca na troszczeniu się o dobro ojczyzny⁵¹. Również w ramach tego samego zadania znajdujemy treści dotyczące historii Kościoła w Polsce: „Rola Kościoła w życiu narodu polskiego”, „Postaci świętych polskich”, „Udział Kościoła w rozwoju kulturalnym i społecznym narodu”. Odpowiadają im wymagania szczegółowe, polegające na opisywaniu początków chrześcijaństwa w Polsce, przedstawianiu misji św. Wojciecha, prezentowaniu tzw. sporu o św. Stanisława, wyjaśnianiu, że Polska była krajem tolerancji religijnej, ukazywaniu roli Maryi w historii Polski dla zachowania wolności i tożsamości chrześcijańskiej Polski (Cud nad Wisłą, akty oddania Polski Maryi i Jej Sercu w 1946 oraz 1966 r. i ich owoce), prezentowaniu sylwetek wybranych świętych polskich, wskazywaniu na wydarzenia i zjawiska religijne, które wpłynęły na budowanie tożsamości narodowej Polaków. Wymienionym treściom i efektom kształcenia towarzyszą postawy szacunku dla historii Kościoła w Polsce, patriotyzmu i odpowiedzialności za losy narodu, naśladowania przykładu świętych polskich⁵².

W szkole ponadpodstawowej zagadnienia patriotyczne są związane z realizacją zadania wychowania do życia wspólnotowego. Odpowiada im grupa treści dotyczących obecności Kościoła w życiu narodu polskiego. Składają się na nie w szczególności następujące tematy: chrzest Polski, rola działalności i kultu św. Wojciecha i św. Stanisława; chrześcijaństwo czasów jagiellońskich, św. Jadwiga Królowa; Polska krajem tolerancji religijnej; Unia Brzeska i wschodnie Kościoły katolickie; wkład Kościoła w rozwój nauki, szkolnictwa, w proces wychowawczy, w opiekę społeczną. Odpowiadają im wymagania szczegółowe, zwłaszcza polegające na uzasadnieniu znaczenia chrztu dla historii Polski, omawianiu życia i działalności św. Wojciecha i św. Stanisława jako patronów Polski, ukazywaniu roli Maryi w historii Polski dla zachowania wolności i tożsamości chrześcijańskiej Polski, omawianiu wysiłków na rzecz rozwoju nauki i szkolnictwa, wychowania, opieki nad biednymi, jedności chrześcijan i wolności religijnej. Wśród zakładanych postaw wskazana jest modlitewna troska o własną ojczyznę⁵³. Dodatkowo

51 Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (8 VI 2018) [dalej: PPK2018], 2, E.1; E.1.2,6; E.1.h.

52 PPK2018, 2, E.5; E.5.1–3,5,7–9; E.5.a–c.

53 PPK2018, 3, E.6; E.6.1–4; E.6.d.

Podstawa programowa katechezy wyodrębnia na tym poziomie najważniejsze fakty i postaci z historii Kościoła w Polsce w okresie niewoli narodowej oraz w XX wieku. W kontekście wychowania patriotycznego przewiduje się realizację następujących wymagań szczegółowych: opisywania związku Kościoła z życiem narodu polskiego w okresie niewoli, prezentowania postaci i zaangażowania polskich świętych i błogosławionych, omawiania obecności wątków religijnych w kulturze narodu polskiego (literatura, muzyka, pieśni, sztuka, malarstwo) i roli religii w kształtowaniu patriotyzmu i postaw społecznych, wyjaśniania, na czym polega patriotyzm, wskazywania, jakie niebezpieczeństwa niesie szowinizm, ksenofobia, antysemityzm, rasizm, kosmopolityzm⁵⁴.

Jeśli chodzi o współczesne programy duszpasterskie Kościoła w Polsce, to warto przyrzeć się temu, który został opracowany dla polskich diecezji na rok 2017/2018. Wydaje się bowiem, że kwestia patriotyzmu powinna zostać w nim szczególnie uwypuklona. W zeszycie pastoralno-teologicznym, w materiałach pomocniczych, znajduje się tekst historyczny Krzysztofa Ożoga zatytułowany *Motywowane wiarą zmagania Polaków XIX wieku w walce o niepodległość*⁵⁵. Autor wskazuje na przykłady ludzi Kościoła tamtego czasu raczej w kontekście hagiograficznym lub martyrologicznym. W części zatytułowanej *Schemat programu duszpasterskiego* brak jest jakiegokolwiek odniesienia do ojczyzny, narodu, patriotyzmu lub choćby obchodów 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości⁵⁶. W zeszycie liturgicznym znajduje się projekt nabożeństwa adoracyjnego związanego z rocznicą 100-lecia odzyskania niepodległości⁵⁷, lecz jest ono wyizolowane spośród innych wydarzeń kościelnych, w czasie których nie wspomina się zupełnie o tym jubileuszu. Zeszyt katechetyczny nie zawiera żadnych odniesień do 100-lecia odzyskania niepodległości. Podobnie rzecz ma się z zeszytem homiletycznym, w którym nie nawiązuje się do rocznicy nawet w schemacie homilii na 32. niedzielę zwykłą, przypadającą dokładnie w obchodzoną rocznicę, 11 listopada⁵⁸. O kwestiach patriotycznych wspomina się jednak w zeszycie maryjnym, w schematach homilii na 3 maja i 26 sierpnia⁵⁹. Na poziomie diecezjalnym dojmujący był, niestety, brak odniesienia do 100. rocznicy odzyskania niepodległości. W tym kontekście pojawiła się jedynie kompleksowa propozycja w archidiecezji

54 PPK2018, 3, E.7; E.7.1–5.

55 Komisja Duszpasterska Konferencji Episkopatu Polski, Program duszpasterski na rok 2017/18 [dalej: PD2017/18], ZTP, s. 113 i nn.

56 Por. PD2017/18, ZTP, s. 13 i nn.

57 PD2017/18, ZL, s. 11 i nn.

58 Por. PD2017/18, ZH, s. 126 i nn.

59 Por. PD2017/18, ZM, s. 14 i nn., 21 i nn.

krakowskiej, co nie mogło zostać wykorzystane w całej Polsce, gdyż tematyka ta odnosiła się przede wszystkim do problemów lokalnych i świętych miejscowego Kościoła partykularnego⁶⁰.

Z kolei w *Programie duszpasterskim dla polskich diecezji na rok 2018/2019* w zeszycie teologiczno-pastoralnym znowu brakuje jakichkolwiek odniesień do obchodzonego jubileuszu w samym schemacie programu. Natomiast w materiałach pomocniczych znaleźć można artykuł Wiesława Przygody zatytułowany *Duch Święty źródłem i zobowiązaniem dla narodu polskiego*, poświęcony wciąż aktualnemu przesłaniu homilii papieża Jana Pawła II wygłoszonych w roku 1979 w Warszawie i Gnieźnie⁶¹. Niedbałość redaktorów programu spowodowała, że tekst ukazał się z rocznym opóźnieniem, skoro autor artykułu stwierdza:

Zbliżająca się 100. rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości wzywa do zastanowienia się nad zobowiązaniem wynikającym z przyjęcia przez naród polski daru Ducha Świętego nie tylko w wymiarze indywidualnym, lecz także w wymiarze społecznym, a nawet narodowym⁶².

W innych artykułach tej części, gdzie aż prosiłoby się, aby sprawa przeżywania obowiązków wobec ojczyzny została podjęta, choćby przy okazji artykułu Andrzeja Kuliberdy pt. *Charyzmaty Ducha Świętego źródłem apostołstwa ludzi świeckich*, nie ma żadnych tego rodzaju odniesień⁶³. Dzieje się tak w sytuacji, gdy konflikt polityczny się zaostrza i grozi trwałym pęknięciem wspólnoty narodowej. W zeszycie liturgicznym i homiletycznym brak jest jakichkolwiek odniesień do ojczyzny i patriotyzmu, w tym ostatnim nawet w schematach homilii na uroczystości głównych patronów Polski, św. Wojciecha i św. Stanisława⁶⁴. W zeszycie katechetycznym też nie ma żadnych nawiązań do patriotyzmu, choć dwa konspekty sugerowałyby wprowadzenie, oczywiście wśród wielu innych problemów, tej tematyki, skoro dotyczą odpowiedzialności za kształtowanie życia społecznego⁶⁵. W zeszycie maryjnym do miłości ojczyzny odnoszą się bardzo kom-

60 *Nowenna jubileuszowa 1918–2018. Modlitwa za Ojczyznę w 100. rocznicę odzyskania niepodległości i w roku beatyfikacji służebnicy Bożej Hanny Chrzanowskiej*, red. S. Szczepaniec, Kraków 2018.

61 Por. Komisja Duszpasterska Konferencji Episkopatu Polski, *Program duszpasterski na rok 2018/19* [dalej: PD2018/19], ZTP, s. 123 i nn.

62 PD2018/19, ZTP, s. 123.

63 Por. PD2018/19, ZTP, s. 65 i nn.

64 Por. PD2018/19, ZH, s. 118 i nn.

65 Por. PD2018/19, ZK, s. 79 i nn., 113 i nn.

petentnie schematy homilii na uroczystość Królowej Polski oraz Matki Boskiej Częstochowskiej⁶⁶.

Można zatem w podsumowaniu stwierdzić, że szansa duszpasterska związana z jubileuszem odzyskania przez Polskę niepodległości nie została wykorzystana. Tymczasem potrzeba wychowania do mądrego patriotyzmu, pogłębienia go i wiązania z prymatem czci oddawanej Bogu, przemyślenia zasad pluralizmu postaw patriotycznych. Potrzeba stosowania kryterium włączenia, a nie wyłączenia. Warto w tym kontekście przypomnieć słowa papieża Franciszka, który w adhortacji *Evangelii gaudium* zauważa, że „każde nauczanie prawd wiary musi się odzwierciedlać w postawie ewangelizatora, który wzbudzi przyłgnięcie serca przez bliskość, miłość i świadectwo”⁶⁷. „Dzieje się tak, bo Kościół wyruszający w drogę [czyli misyjny – P.T.] jest Kościołem otwartych drzwi. [...] Często lepiej zwolnić kroku, porzucić niepokój, aby spojrzeć w oczy i słuchać”⁶⁸.

Zakończenie

Ojczyzna jest wspólnotą i dziedzictwem, jest przestrzenią historyczną i geograficzną. Formując w katechezie i duszpasterstwie poczucie umiłowania ojczyzny, warto pamiętać, że tu, na ziemi, kochać można wtedy, gdy ziemską miłość jest refleksem miłości Boga. W patriotycznej refleksji dobrym przewodnikiem są słowa największego Polaka, papieża Jan Pawła II:

Kiedy wędruję po polskiej ziemi, od Bałtyku, przez Wielkopolskę, Mazowsze, Warmię i Mazury, kolejne ziemie wschodnie od Białostockiej aż do Zamojskiej, i kontempluję piękno tej ojczystej ziemi, uprzytamniam sobie ten szczególny wymiar zbawczej misji Syna Bożego. Tu z wyjątkową mocą zdaje się przemawiać błękit nieba, zieleń lasów i pól, srebro jezior i rzek. Tu śpiew ptaków brzmi szczególnie znajomo, po polsku. A wszystko to świadczy o miłości Stwórcy, o ożywczej mocy Jego Ducha i o odkupieniu, którego Syn dokonał dla człowieka i dla świata. Wszystkie te istnienia mówią o swojej świętości i godności, które odzyskały wtedy, gdy „Pierworodny z całego stworzenia” przyjął ciało z Maryi Dziewicy⁶⁹.

66 Por. PD2018/19, ZM, s. 17 i nn., 29 i nn.

67 Franciszek, *Adhortacja „Evangelii gaudium”* (24 XI 2013) 42.

68 Tamże, 46.

69 Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa (Zamość 12 VI 1999)*, w: tenże, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 2005, s. 1118 i nn.

Bibliografia

- Bartnik Cz.S., *Ojczyzna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, Lublin 2010.
- Bartyzel J., *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009.
- Bartyzel J., *Szowinizm*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013.
- Benedykt XVI, *Encyklika „Caritas in veritate”* (29 VI 2009).
- Bondaruk M. i in., *Historia dla klas I–III gimnazjum. Program nauczania nr DKW-4014-73/99*, Warszawa 1999.
- Braun-Gałkowska M., *Patriotyzm – cnota zapomniana?*, w: *Szkola miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J.P. Cichocka, Częstochowa 1998.
- Brzozowska M., *Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 21 (2009), s. 103–120.
- Dec I., *Falszywe i prawdziwe oblicza patriotyzmu*, w: *Wychowanie patriotyczne*, red. P. Goliszek, Lublin 2018.
- Dyczewski L., *Naród. Aspekt socjologiczny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, Lublin 2009.
- Franciszek, *Adhortacja „Evangelii gaudium”* (24 XI 2013).
- Jan Paweł II, *Homilia w czasie liturgii słowa (Zamość 12 VI 1999)*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 2005.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.
- Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Strachowice (Wrocław 31 V 1997)*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 2005.
- Katechizm Kościoła Katolickiego [wersja z 15 VIII 1997].
- Kielczyk S., *Wychowanie patriotyczne w katechezie młodzieży w wieku szkolnym po roku 1989*, Warszawa 2011 [mps pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Teologicznym UKSW].
- Komisja Duszpasterska Konferencji Episkopatu Polski, Program duszpasterski na rok 2017/18.
- Komisja Duszpasterska Konferencji Episkopatu Polski, Program duszpasterski na rok 2018/19.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, Warszawa 2017.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (21 VI 2001).
- Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (8 VI 2018).
- Kozłowska Z., Zielińska K., Mędrzecki W., *Historia dla klas I–III gimnazjum. Alternatywny program nauczania nr DKW-4014-209/99*, Warszawa 1999.

- Nowenna jubileuszowa 1918–2018. Modlitwa za Ojczyznę w 100. rocznicę odzyskania niepodległości i w roku beatyfikacji służebnicy Bożej Hanny Chrzanowskiej*, red. S. Szczepaniec, Kraków 2018.
- Santorski A., *Miłość ojczyzny jako nakaz chrześcijańskiego sumienia*, w: *Szkola miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J.P. Cichocka, Częstochowa 1998.
- Skorowski H., *O potrzebie edukacji patriotycznej w kontekście globalizacji*, „Homo Dei” 2 (2003).
- Skorowski H., *Patriotyzm wyzwaniem współczesności. Wokół nowej koncepcji patriotyzmu*, Kraków 2017.
- Strus R., *Wychowanie patriotyczne w katechezie. Studium w oparciu o wybrane podręczniki do nauczania religii w klasach gimnazjalnych*, Lublin 2009 [mps pracy doktorskiej obronionej na Wydziale Teologii KUL].
- Tarasiewicz P., *Nacjonalizm w świetle filozofii kultury*, „Studia Elckie” 10 (2008).
- Tarasiewicz P., *Nacjonalizm*, w: *Encyklopedia „białych plam”*, red. A. Winiarczyk, t. 12, Radom 2003.
- Tomasik P., *Religia w dialogu z edukacją. Studium na temat korelacji nauczania religii katolickiej z polską edukacją szkolną*, Warszawa 2004.
- Zając M., *Tradycyjny patriotyzm w nowych przestrzeniach edukacyjnych*, w: *Wychowanie patriotyczne*, red. P. Goliszek, Lublin 2018.

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE WYZWANIEM DLA KATECHEZY KOŚCIOŁA W POLSCE

Streszczenie

Artykuł przedstawia relację między wychowaniem patriotycznym a katechezą Kościoła katolickiego w Polsce. Autor rozpoczyna od wstępnych ustaleń definicyjnych, po czym formułuje, czym jest zgodna z Ewangelią tożsamość patriotyczna, skąd wyciąga wnioski odnośnie do zasad wychowania patriotycznego. Tak sformułowane zasady pozwalają na wskazanie konkretno: obecności wychowania patriotycznego w dokumentach i materiałach animujących działania duszpasterskie i katechetyczne we współczesnym Kościele polskim. W odniesieniu do nauczania religii w szkole istotne jest odniesienie do korelacji nauczania z całością programu szkolnego. Zadanie wychowania patriotycznego proponowane jest bowiem jako jeden z celów edukacyjnych nauczania przedmiotów humanistycznych i całości wychowania szkolnego. Zwykle proponuje się określenie dojrzałego patriotyzmu jako przywiązania do narodowej tradycji, krytycznego osądu własnej przeszłości historycznej i postawy odpowiedzialności za przyszłość ojczyzny. Pogłębianie i rozwijanie patriotyzmu wiązane jest słusznie z kształtowaniem praw i obowiązków obywatelskich,

także z kształtowaniem szacunku wobec tradycji narodowej i instytucji państwowych. Wnioski, do których dochodzi autor, mają charakter instruktywny, domagają się korekty w podręcznikach do nauczania religii, choć zagadnień w programach dotyczących zasad życia społecznego, w tym narodowego, jest niemało. Szczególnie potrzebne jest urealnienie programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce, autor bowiem dochodzi do wniosku, że szansa duszpasterska związana z jubileuszem odzyskania przez Polskę niepodległości nie została wykorzystana. Tymczasem potrzeba wychowania do mądrego patriotyzmu, pogłębienia go i wiązania z prymatem czci oddawanej Bogu, przemyślenia zasad pluralizmu postaw patriotycznych, stosowanie kryterium włączenia, a nie wyłączenia.

Słowa kluczowe: nauczanie religii, korelacja nauczania religii z edukacją szkolną, wychowanie patriotyczne, Kościół w Polsce

PATRIOTIC EDUCATION AS A CHALLENGE FOR THE RELIGIOUS EDUCATION OF THE CHURCH IN POLAND

Summary

The author discusses the relationship between patriotic education and catechesis of the Catholic Church in Poland. He begins with the initial definition arrangements, then formulates what the patriotic identity is in accordance with the Gospel, from which he draws conclusions regarding the principles of patriotic education. The rules formulated in this way allow us to point out the specificity: the presence of patriotic education in documents and materials animating pastoral and catechetical activities in the contemporary Polish Church. With regard to teaching religion at school, it is important to refer to the correlation of religion teaching with the entire school program. The task of patriotic education is proposed as one of the educational goals of teaching the humanities and school education as a whole. Usually it is proposed to define mature patriotism as attachment to national tradition, critical judgment of one's own historical past and attitude of responsibility for the future of the homeland. Deepening and developing patriotism is rightly associated with shaping civic rights and obligations, as well as shaping respect for national traditions and state institutions. The author's conclusions are of an instructive nature, they demand correction in religion textbooks, although there are many issues in programs concerning the principles of social life, including national life. Particularly needed is to make the Church's pastoral program in Poland real, because the author concludes that the pastoral opportunity related to the jubilee of Poland regaining independence has not been used. Meanwhile, there is a need for education for wise patriotism, deepening it and linking it to the primacy of worship given to God, rethinking the principles of pluralism of patriotic attitudes, applying the criterion of inclusion, not exclusion.

Keywords: religion teaching, correlation of religion teaching with the entire school program, patriotic education, Church in Poland